

Világ gazdasági krízis – kereskedelmi, kereskedelempolitikai válaszok

Elekes Andrea

*A 2008–2009. évi gazdasági válság egyik meghatározó eleme volt a nemzetközi kereskedelem összeomlása. Komolyabb pénzügyi válság esetén a világpiaci output csökkenése miatt egyértelműnek tűnik a nemzetközi kereskedelem visszaesése. Ezúttal azonban a visszaesés nagyon gyors és nagyon szinkronizált volt (a világ szinte minden országát érintette). Példa nélküli a visszaesés mértéke is, hiszen a globális GDP sokkal kisebb mértékben csökkent. Fentiekkel összefüggésben a cikk a következő kérdésekre keresi a választ. Vajon mi okozta a nemzetközi kereskedelem eddig példa nélküli, hirtelen és szinkronizált összeomlását? Hogyan reagált a válságra a nemzetközi kereskedelem és a kereskedelempolitika? Milyen szerepe lehet a nemzetközi kereskedelemnek és a kereskedelempolitikának a kilábalásban? **

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F13.

Ez a cikk két fő részből áll. ¹ Az első rész röviden bemutatja a pénzügyi válság nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatásait, majd azonosítja azokat a főbb tényezőket, amelyek mindenképpen hozzájárulhattak a legutóbbi válság sajátos jellegéhez. Itt tekintjük át a nemzetközi kereskedelempolitika válságra adott reakciói is. A második rész már a fellendülésre koncentrál, azt vizsgálja, hogy milyen szerepe lehet a nemzetközi kereskedelempolitikának a globális egyensúlyzavarok enyhítésében, valamint a gazdasági fellendülésben.

A pénzügyi válság hatása a nemzetközi kereskedelemre

Elekes Andrea, a Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Karának docense. E-mail cím: elekes.andrea@gtk.uni-pannon.hu

* A cikk a Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Karán 2011. február 15-én habilitációs eljárás keretében elhangzott angol nyelvű tudományos előadás alapján készült. Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet a Habilitációs Bizottság elnöke (*Török Ádám*), és tagjai (*Csaba László, Gaál Zoltán, Kovács Zoltán, Mihályi Péter, Palánkai Tibor, Palkovits Miklós, Surányi Sándor* és *Simonovits András*), valamint témavezetőm és mentorom, *Halmai Péter* támogatásáért, a kollégák és a családom segítségéért, az anoním lektorok és Landau Edit (szerkesztő) értékes megjegyzéseierért .

A cikk a szerző Bolyai János kutatási ösztöndíj programja keretében végzett kutatás részeredményein alapul.

¹ Ez a cikk kizárólag a gazdasági válság nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatásaival foglalkozik. A válságról, annak okairól és következményeiről lásd például: *Csaba* [2010]; *Friedman* [2008]; *Györffy* [2009]; *Krugman* [2009b]; *Magas* [2009]; *Stiglitz* [2010].

A pénzügyi válság már 2008 őszétől meglehetősen erős hatást gyakorolt a világgazdaságra, alapvetően három csatornán keresztül: kínálati oldalon a hitel- és finanszírozási lehetőségek beszűkülése, a keresleti oldalon jelentkező jóléti és bizalmi hatások, valamint a világkereskedelem révén. E tanulmány alapvetően a harmadik csatornára, a nemzetközi kereskedelmi hatásokra koncentrált.

A pénzügyi szektor alapvetően négy módon támogatja a nemzetközi kereskedelmet.

– *Működő tőkét* biztosít, azaz áthidalja a termelés forrásigénye és az értékesítésből származó bevételek realizálása közötti időszakot.

– Különböző *pénzügyi szolgáltatásokkal* elősegíti, hogy az exportőr a lehető legkevésbé költséges és kockázatos módon jusson hozzá exportja ellenértékéhez.

– *Információkat* szolgáltat (például a pénz- és tőkepiacok jelenlegi vagy várható alakulásáról; a vevők hitelképességéről stb.).

– *Biztosítást nyújt* a kereskedelemmel kapcsolatos egyes kockázatokat (például: szállítmány-, exporthitel-biztosítás; forward szerződések stb.) illetően.

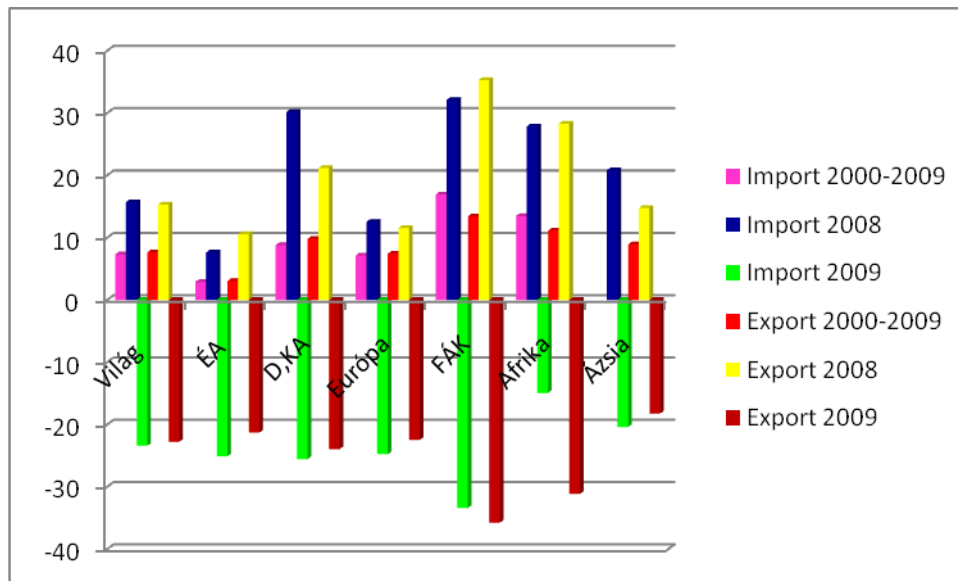
A pénzügyi válság következtében összeomlottak a pénzügyi kapcsolatok, a hitelfelvételi lehetőségek erősen beszűkültek. A kereskedelemmel kapcsolatos finanszírozás költségesebb, sok esetben elérhetetlen lett. A pénzügyi válság ráadásul a nemzetgazdaságok teljesítményét, a gazdasági növekedést is kedvezőtlenül befolyásolta, ami közvetetten ugyan, de további negatív következményekkel járt a nemzetközi kereskedelmet illetően.

Az 1. ábrán jól látható, hogy 2009-ben a világ valamennyi régiójában jelentős (10 százalékot meghaladó) mértékben csökkent a nemzetközi árukereskedelem. A visszaesés átlagos mértéke export- és importoldalán egyaránt 23 százalék volt.

1. ábra

A világ árukereskedelme

(Százalékos változás)

Megjegyzés: ÉA: Észak-Amerika; D, KA: Dél- és Közép-Amerika.

Forrás: WTO, Trade Statistics adatok alapján saját szerkesztés.

A nemzetközi kereskedelem összeomlása nem volt előzmények nélküli az áru piacokon. A világkereskedelmet ugyanis meglehetősen feszült helyzetben érte a nemzetközi pénzügyi válság. 2007-ben, majd 2008 elején az élelmiszerek és az üzemanyagárak is jelentős mértékben emelkedtek. (A búza esetében kétszeres, a rizsnél majdnem háromszoros, az üzemanyagokat illetően pedig 50 százalékos körüli mértékben emelkedtek az árak.) A jelentős mértékű áremelkedés megzavarta a piacokat, hiszen a magas árak miatt még a büntetések kifizetése mellett is érdemes volt elállni a határidős szerződésektől. *Asmundson et al. [2011]* szerint megnőtt a piaci csődkockázat. Ebben a helyzetben érte a nemzetközi kereskedelmet a pénzügyi válság.

A visszaesés lehetséges okai

Pénzügyi válság esetén potenciálisan mindig fennáll a negatív kereskedelmi hatás lehetősége, hiszen a hitelválság a kereskedelem finanszírozását is érintheti. Az ázsiai pénzügyi válság idején például a pénzügyi szektor összeomlása egyes országokban gyakorlatilag a kereskedelem leállítását eredményezte. Ezúttal azonban *a visszaesés nagyon gyors és nagyon szinkronizált volt* (a világ szinte minden országát érintette).

A visszaesés okai két fő csoportba sorolhatóak.

- Kereskedelemfinanszírozási korlátok (kínálatoldali sokk).
- Keresleti sokk (fix tőkefelhalmozás összeomlása; csökkenő háztartási fogyasztás, készletezés és nettó export).

A kereskedelem finanszírozása alapvetően biztonságos, rövidtávú, önlikvidáló finanszírozási forma (Aubion–Meier-Ewert, 2003). A nemzetközi hitelezés e tekintetben még a pénzügyi válságok legkritikusabb időszakában (még 1930-ban) sem szűnt meg. A kereskedelem finanszírozásának biztonságát mutatta az is, hogy a kiemelkedő vállalati ügyfelek esetében a hitel költsége alapesetben minimális, mindössze néhány bázisponttal haladja meg a LIBOR-t. *Az ázsiai válság óta azonban a kereskedelemfinanszírozási piacot is érinti a kockázatátértékelés, az átfogó piaci likviditási probléma, valamint a valutára nehezedő nyomás vagy a tőkerepatriálás esetén jelentkező „nyájhatás”.*² Épp ezt tapasztalhattuk meg a 2008/2009. évi válság esetén is.

A *kereskedelemfinanszírozás kockázata* a partner (a vevő vagy a bankja) fizetéseképtelenségéből származik. Ennek kockázata nyilvánvalóan megnőtt az árfolyam-ingadozásokkal, a növekvő politikai kockázattal, valamint a bankcsődökkel párhuzamosan. A kereskedelemfinanszírozásnak – a hitelpiac többi szegmenséhez hasonlóan – versenyeznie kellett a szűkebben rendelkezésre álló forrásokért, így nem meglepő, hogy a szűkös források és a kockázatátértékelés következtében a tranzakciós költségek jelentős mértékben megemelkedtek. Az érzékelt kockázat és ehhez kapcsolódóan a felárak drámai megváltozására rendkívül rövid időn belül került sor. (A 90 napos akkreditív felára például 10-16 bázisponttól 250-260 bázispontra emelkedett 2008-ban a feltörekvő vagy fejlődő gazdaságokban történő kibocsátás esetén.) (Bővebben lásd: *Auboin*, 2011.)

A finanszírozás költségeinek alakulása erős aszimmetriát mutatott a fejlett és feltörekvő piacokat illetően. A kamatfelár gyorsan emelkedett, majd csökkent a fejlett gazdaságokban. 2009 januárjára már megközelítették a válság előtti szintet, majd az év közepére az alá csökkentek. A feltörekvő piacok esetében a felárak sokkal nagyobb mértékben emelkedtek, majd sokkal fokozatosabban csökkentek, és még 2010-ben is a válság előtti szint fölött alakultak. (Bővebben lásd: *Asmundson et al.*, 2011.)

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a másodlagos piacok is gyengélkedtek. A globális hitelezők részéről nem kooperatív folyamat vette kezdetét, amelyben a legjobb intézmények

² A pénzügyi válság és a nemzetközi kereskedelem kapcsolatáról bővebben lásd például: *Aubion–Meier-Ewert* [2003]; *Fingerand–Schuknecht* [1999].

nem refinanszírozták a kevésbé kedvező likviditású bankok által kibocsátott akkreditíveket a másodlagos piacon. Az eszközökkel fedezett értékpapírok mennyisége így több mint kétharmadával csökkent 2007 közepe és 2010 első negyedéve között (Asmundson et al., 2011). Sokkal jelentősebb (több mint tízszeres) volt a felárak emelkedése is e szektorban.

Egyelőre nincs egyetértés abban, hogy mi is okozta a *kereskedelemfinanszírozási források beszűkülését*. Az okok között szerepelnek a piaci hiányosságok: ha a hitel- és országkockázat „összekeveredik”, a magánszektor képtelen megakadályozni a nyájhatást. A szabályozási oldalon is jelentkeznek problémák. A kereskedelmi bankok már régóta panaszkodnak arra, hogy a Basel II. szabályok prociklikus hatással vannak a hitelkínálatra.³ Romló piaci feltételek mellett a kereskedelemfinanszírozási eszközök tőkeigénye a kockázathoz képest aránytalanul nagymértékben nő, különösen, ha a partner fejlődő országban van.

A rendelkezésre álló adatok (elemzések) szerint a *kereskedelemfinanszírozása területén jelentkező sokk* mindenképpen negatív hatással volt a *nemzetközi kereskedelemre*, ám annak *összeomlásáért nem tehető felelőssé*. Asmundson et al. [2011] szerint csökkent ugyan a bankok által közvetített kereskedelmi finanszírozás értéke, ám a visszaesés mértéke elmaradt a kereskedelem csökkenésének mértékétől. A bankok által közvetített kereskedelmi finanszírozással lefedett világkereskedelmi ügyletek aránya még – a magasabb felárak ellenére is – nőtt. Úgy tűnik tehát, hogy máshol kell keresni a kereskedelem összeomlásának az okát.

A keresleti oldal

Az összeomlás lehetséges okait illetően számos elemző (például: Baldwin, 2009; EC, 2009; Evenett, 2010; Milberg–Winkler, 2010) állított fel hipotéziseket. Álláspontjuk sok tekintetben eltér, ám abban úgy tűnik, egyet értenek, hogy *az összeomlást elsősorban keresleti sokk okozta*.

A pénzügyi válság alapvető következménye a finanszírozási lehetőségek beszűkülése és a háztartási fogyasztás visszaesése. E két tényező azonban tovagyrűző hatásokkal jár. A *fogyasztási kereslet csökkenése gyorsan jelentkezik az egész kínálati láncban*: a megváltozott piaci feltételek (a végső termék iránti kereslet visszaesése), valamint a finanszírozási lehetőségek szűkülése miatt a vállalatok csökkentik készleteiket, csökken a beszállító cégek aktivitása. A készletezési hatás felerősíti a keresleti sokkot, ami a feldolgozott termékek kereskedelmének visszaesését eredményezheti. Mivel napjainkban számos feldolgozott

³ Bővebben lásd például: Kashyap–Stein [2004] vagy Repullo–Suarez [2008].

termék termelésére jellemző a *(nemzetközi) területi szegmentáció* (nemzetközi kínálati láncok), *bármely főbb fogyasztói piacról kiinduló sokkhatás gyorsan továbbterjed a nemzetközi kínálati lánc egészén.*⁴ Ezt tapasztalhattuk 2008 szeptembere és 2009 júniusa között, amikor a feldolgozott termékek nemzetközi kereskedelme drasztikusan visszaesett.

*Jelentős mértékben felerősítette a válság kereskedelmi hatásait a globális kínálati (vagy értékláncon alapuló nemzetközi kereskedelem.*⁵ A globális kínálati/értéklánc csak a legutóbbi időkben került a közgazdászok érdeklődési körébe. *Feenstra (1998)* már 1998-ban felhívta a figyelmet a termelés globális területi szegmentációjára,⁶ igazán nagy figyelmet azonban csak *Grossman és Rossi-Hansberg [2006]* tanulmánya után kapott a témakör.

Ez a komparatív előnyökre erősen építő új üzleti modell az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején jelent meg. (Bővebben lásd például: *Baldwin, 2006; Krugman–Venables, 1995.*) Az új piacok, az információs és a kommunikációs technológiai forradalom, valamint a harmonizálódó gazdaságpolitikai modellek következtében a nemzetközi kereskedelem sokkal több lett egyszerű nemzetközi árucserénél. Az árucseréhez beruházások, technológia, szakemberek és félkész termékek áramlása, üzleti szolgáltatások stb. kapcsolódnak. *A termelés globálissá válása, a globális értéklánccok széles körű elterjedése óta ez az első globális gazdasági válság.* A kínálati láncok nemzetköziesedése, valamint a vertikálisan integrált termelési hálózatok just-in-time (JIT) jellege alapvetően hozzájárult a keresleti sokk gyors transzmissziójához, a negatív hatások mélyítéséhez.

A globális értéklánccok megváltoztatták a nemzetközi kereskedelem szerkezetét. Drámaian megnőtt az inputtermékek kereskedelme, miközben a tőkejavak és fogyasztási cikkek kereskedelmének növekedési üteme többé-kevésbé változatlan maradt.⁷ (A félkész termékek

⁴ A legutóbbi hazai példa erre a Suzuki esztergomi termelésének drasztikus visszaesése a japán természeti katasztrófa következtében.

⁵ *Milberg–Winkler [2010]* empirikus adatokkal is alátámasztotta ezt a megállapítást.

⁶ Tipikus példa erre az autógyártás, ahol az alkatrészek a világ legkülönbözőbb részeiről származnak.

⁷ Az inputkereskedelem ráadásul nem is ad igazán teljes képet az offshoring tevékenységről. A legfejlettebb országok globális vállalatai ugyanis nem feltétlenül vesznek részt az összeszerelésben. Az offshoringnak az a célja, hogy a vállalat a kulskompetenciákra koncentráljon, a többi tevékenységet – gyakran magát a termelést is – pedig másokra hagyja. Ily módon sok „termelő” vállalat gyakorlatilag semmit nem állít elő. Ez a vállalat adja ugyanakkor magát a terméket, a márkát, a design-t, a marketinget, a kínálati lánc logisztikáját és a pénzügyi szolgáltatásokat.

kereskedelmében a fejlődő országok részesedése 35 százalékra nőtt.) Az exporttól erősen függő fejlődő országokba elsősorban épp e láncokon keresztül gyűrűzött be a válság.⁸

A nemzetközi kínálati láncok nemcsak a termelés, hanem a kereskedelem finanszírozásának a globalizálódását is jelentik. A kínálati láncon belüli finanszírozás – amely kiterjed a kis- és közepes vállalkozásokra is – a beszállítók közötti magas fokú bizalmon alapul. A rendszer alapfeltétele, hogy minden beszállító időben leszállítja a maga hozzáadott értékét, és elegendő pénzügyi forrással rendelkezik ahhoz, hogy azt előállítsa és exportálja. Amennyiben a pénzügyi szektor nem tudja biztosítani a működő tőkét, az exportfinanszírozást vagy a - biztosítást, rés támad a rendszerben, amelynek hatása rövid időn belül az egész láncban jelentkezik. A kereskedelem és a termelés egyaránt visszaesik.

Következmények

Korábbi kutatások azt mutatják, hogy az üzleti ciklusok általában nagyobb hatással vannak a kereskedelemre, mint a GDP-re, és e hatások a GDP alakulásához hasonlóan szimmetrikusak. A jelenlegi válság hatása azonban mélyebb, és más, mint a korábbi válságoké. *A válság kereskedelmi hatásait* illetően alapvetően két fontos sajátosság emelhető ki. *Egyrészt: a kereskedelem sokkal nagyobb mértékben esett vissza, mint a GDP. Másrészt: a szimmetrikus sokk aszimmetrikus hatásokkal járt.*

A nemzetközi kereskedelem aránytalanul nagy visszaesése

A válság egyik sajátos jellemzője, hogy a kereskedelem sokkal nagyobb mértékben esett vissza, mint a GDP (lásd a 2. ábrát). Ez elsősorban *a következő tényezőkkel magyarázható:*

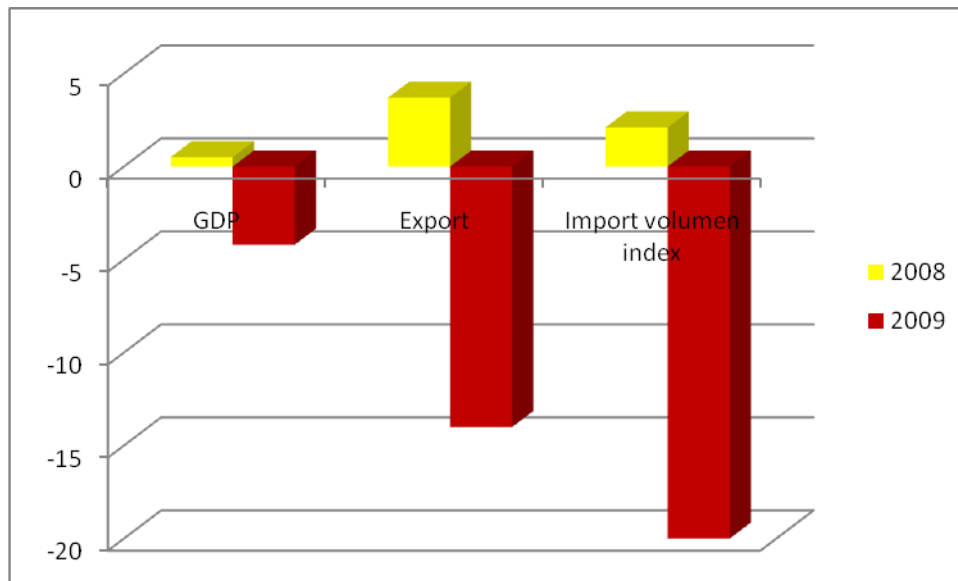
1. Szinkronhatás;
2. Összetételhatás;
3. Számviteli torzítások (a GDP esetében a hozzáadott értéket, a kereskedelem esetén pedig a bruttó értéket vesszük figyelembe).
4. Megnőtt a nemzetközi kereskedelem jövedelemrugalmassága.

2. ábra

Világgazdasági GDP, export és az import volumenindexe

⁸ A globális értékláncok az 1980-as években kezdtek terjedni, amikor a fejlődő országok importhelyettesítő politika helyett exportorientált stratégiát kezdtek alkalmazni. A siker nem maradt el: a fejlődő országok világpiaci exportrészesedése 20 év alatt (1986–2008) 16 százalékról 30 százalékra nőtt az áruk, 13-ról 20 százalékra a szolgáltatások esetében. A világpiaci kereskedelem szerkezetének az átalakulása egyben azt is jelenti, hogy az érintett országokban a végső kereslet erősen függ az exportbevételtől. (Az export GDP-részesedése 33 százalék körül alakul.) (Bővebben lásd: *Milberg–Winkler*, 2010.)

(Százalékos változás)

Forrás: WTO, Trade Statistics adatok alapján saját szerkesztés.

Szinkronhatás

Az export és az import a világ szinte valamennyi országában egyidejűleg esett vissza (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

Az export és az import (érték) visszaesése 2009-ben
(Százalékos változás az előző évhez képest)

	Import	Export		Import	Export
Ausztria	-23	-23	Magyarország	-30	-25
Belgium	-26	-19	Málta	-14	-14
Bulgária	-48	-35	Németország	-21	-20
Ciprus	-38	-28	Lengyelország	-43	-30
Cseh Köztársaság	-34	-30	Portugália	-25	-19
Dánia	-25	-21	Románia	-43	-28
Egyesült Királyság	-14	-17	Spanyolország	-29	-22
Észtország	-29	-29	Svédország	-27	-26
Finnország	-35	-31	Szlovénia	-34	-25
Franciaország	-23	-20	Szlovákia	-35	-30
Görögország	-39	-19	EU-27	-30	-25
Hollandia	-29	-26	Izland	-23	-25
Írország	-15	0	Norvégia	-30	-46
Lettország	-34	-34	Kanada	-22	-33
Litvánia	-56	-55	Egyesült Államok	-22	-18
Luxemburg	-25	-19	Kína	-17	-20

Forrás: EUROSTAT adatok alapján saját szerkesztés.

Vajon mi lehet az oka a hirtelen, egyidejű visszaesésnek? A nemzetközi pénzügyi piacok magas fokú integrációja miatt a pénzügyi válság már önmagában is magyarázhatja az egyidejű visszaesést. Kiemelendő ugyanakkor az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején elterjedt új üzleti modell (a globális kínálati lánc) szerepe. A kínálati láncok nemzetköziesedése, valamint a vertikálisan integrált termelési hálózatok just-in-time jellege alapvetően hozzájárult a keresleti sokk gyors transzmissziójához, a negatív hatások mélyítéséhez.

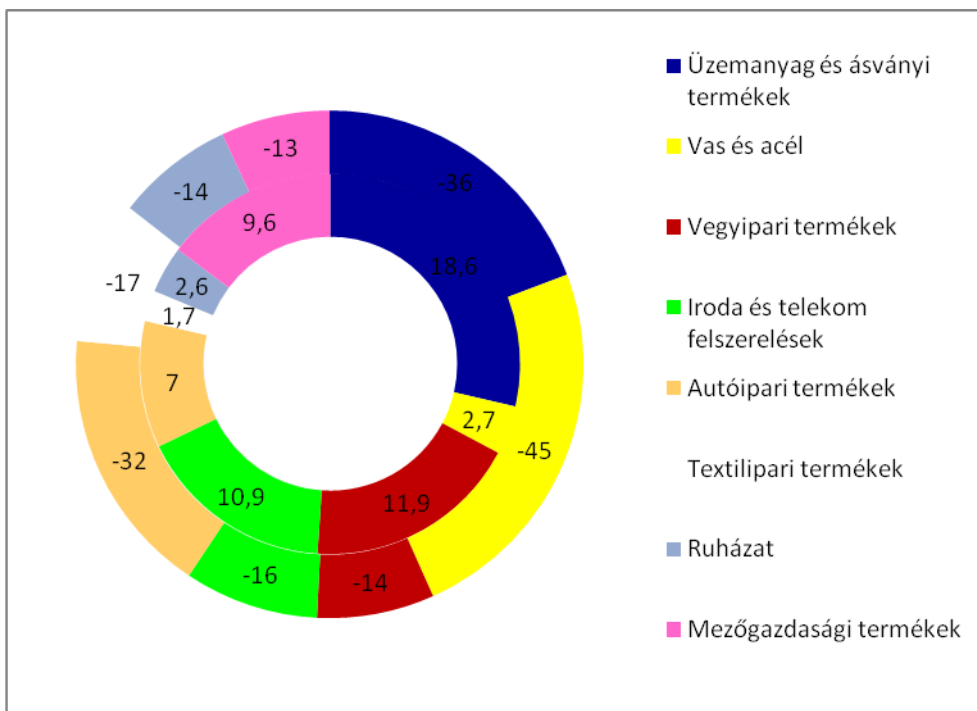
Az amerikai és európai fogyasztás visszaesése – talán még egy évtizeddel ezelőtt is – csak hónapokkal később jelentkezett a gyárakban, és még később a beszállító ágazatokban. Napjaink online világában az amerikai és európai fogyasztás megtorpanása szinte azonnal megjelenik a teljes kínálati láncban: csökken a termelés és a beszerzés, a kereskedelem (az export és az import egyaránt) a világ jelentős részén egyidejűleg esik vissza. *A globális kínálati láncok sajátos multiplikátorhatással rendelkeznek.* A félkész termékek többször is átlépik a határt, mielőtt végtermékként a végső fogyasztóhoz jutnak. *A nemzetközileg diverzifikált termelés miatt a kedvezőtlen külső sokkhatások nemcsak a végső keresleten keresztül hatnak a vállalatokra, hanem a beszállítóktól kapott inputok révén is.* Amennyiben valamely érintett szektorban vagy országban sokkhatás jelentkezik, akkor a kínálati láncon keresztül az gyorsan tovaterjed a kapcsolódó ágazatokhoz. *A kínálati lánc valójában transzmissziós csatornaként működik.*

Összetételhatás

Az összetételhatás a keresleti sokk sajátos jellegére vezethető vissza. *A kereslet ugyan drasztikusan esett vissza, ám a hozzáadott érték viszonylag szűk részére koncentrált: az elhalasztható termékekre, a tartós fogyasztási cikkekre, valamint a beruházási javakra* (lásd a 3. ábrát). E termékek kereslete gyakorlatilag azonnal lecsökkent, ami maga után vonta a kapcsolódó inputok (alkatrészek, összetevők, vegyszerek, acél stb.) keresletének a csökkenését is. Érdemes megemlíteni, hogy a globális kínálati láncok szerepe itt sem elhanyagolható, hiszen azok jelentősége épp a vegyipari, elektronikai és fémipari ágazatokban a legnagyobb.

3. ábra

Feldolgozott termékek kereskedelme 2009-ben

Megjegyzések: Külső kör: százalékos változás az előző évhez képest.

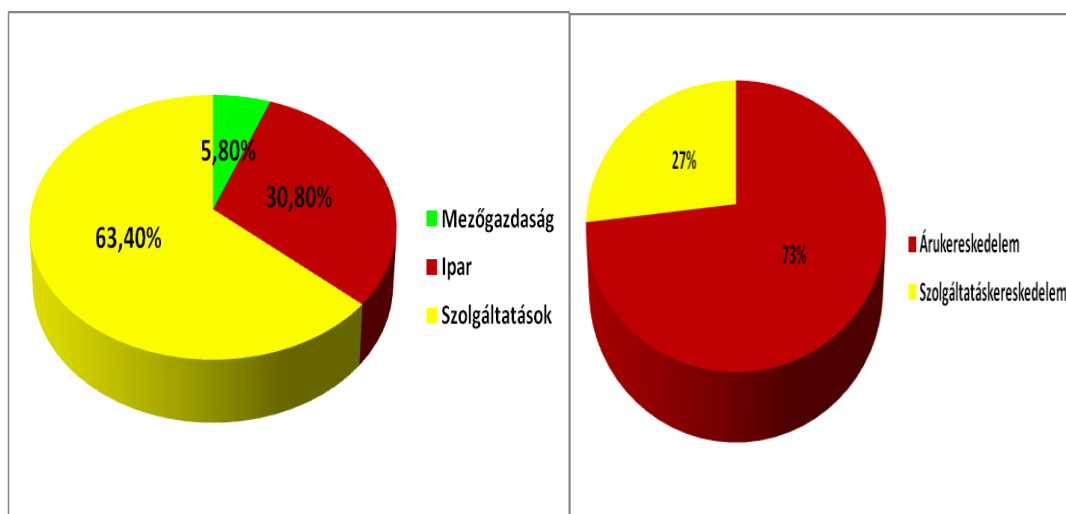
Belső kör: Részesedés a feldolgozott termékek kereskedelméből (százalék).

Forrás: WTO, Trade Statistics adatok alapján saját szerkesztés.

Tény tehát, hogy e termékek a GDP-nek viszonylag kis hányadát teszik ki (lásd az 4. ábra bal oldalát), világkereskedelmi részesedésük ugyanakkor meglehetősen nagy (lásd az 4. ábra jobb oldalát). Az összetételhatás tehát jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kereskedelem a GDP-nél sokkal nagyobb mértékben esett vissza.

4. ábra

A globális GDP összetétele és a világkereskedelem szerkezete 2009-ben

Forrás: WTO, Trade Statistics adatok alapján saját szerkesztés.

Számviteli torzítások

A kereskedelmi statisztika bruttó bázison kalkulálja a feldolgozott termékek forgalmát, míg a GDP számításnál a termékek és szolgáltatások előállításánál keletkező hozzáadott értéket veszik figyelembe. A félkész termékeket illetően a GDP csak a termelési folyamat egyes szakaszai során keletkező hozzáadott értéket veszi figyelembe. *A kereskedelmi statisztika ugyanakkor minden határátlépésnél teljes értéken veszi figyelembe a félkész termékeket.* Éppen ezért a globális kínálati láncok multiplikátorhatása e téren is nagy jelentőségű, amit mutat az tény is, hogy a feldolgozóipari félkész termékek világkereskedelmi (üzemanyag nélkül) részesedése 2008-ban 40 százalék körül alakult (WTO, 2011).

Megnőtt a világkereskedelem jövedelemrugalmassága

A kereskedelem GDP-t meghaladó visszaesése azzal is magyarázható továbbá, hogy a globalizáció következtében az elmúlt évtizedekben jelentősen megnőtt a világkereskedelem jövedelemrugalmassága. Az importkereslet jövedelemrugalmasságát a következő képlet fejezi ki:

$$\varepsilon_M = (\delta M/M)/(\delta Y/Y) = \delta M/\delta Y \times Y/M$$

Ahol: ε_M az importkereslet jövedelemrugalmassága, M az importkereslet, Y a jövedelem, δ pedig az importkereslet, illetve a jövedelem változását mutatja (Milberg–Winkler, 2010).

A képletből jól látható, hogy a nagyobb fokú gazdasági nyitottság (legyen az akár liberalizáció, akár technológiai változás vagy új üzleti stratégia eredménye) önmagában nem eredményezi a jövedelemrugalmasság növekedését. Éppen ellenkezőleg, ha minden más feltétel változatlan, a nagyobb importhajlandóság (M/Y) csökkenti az importkereslet jövedelemrugalmasságát. Amennyiben azonban a magasabb importhajlandóság az import/GDP-ráta ($\delta M/\delta Y$) nagyobb járulékos növekményével jár, akkor a rugalmasság valóban nő.⁹

Freund [2009] szerint a világkereskedelem jövedelemrugalmassága az 1960-as évekből 1,94 százalékról a 2000-es évekre 3,69 százalékra nőtt. A GDP viszonylag nagy visszaesése így a világkereskedelem drámai csökkenését eredményezte az elmúlt években.

Szimmetrikus sokk aszimmetrikus hatásokkal

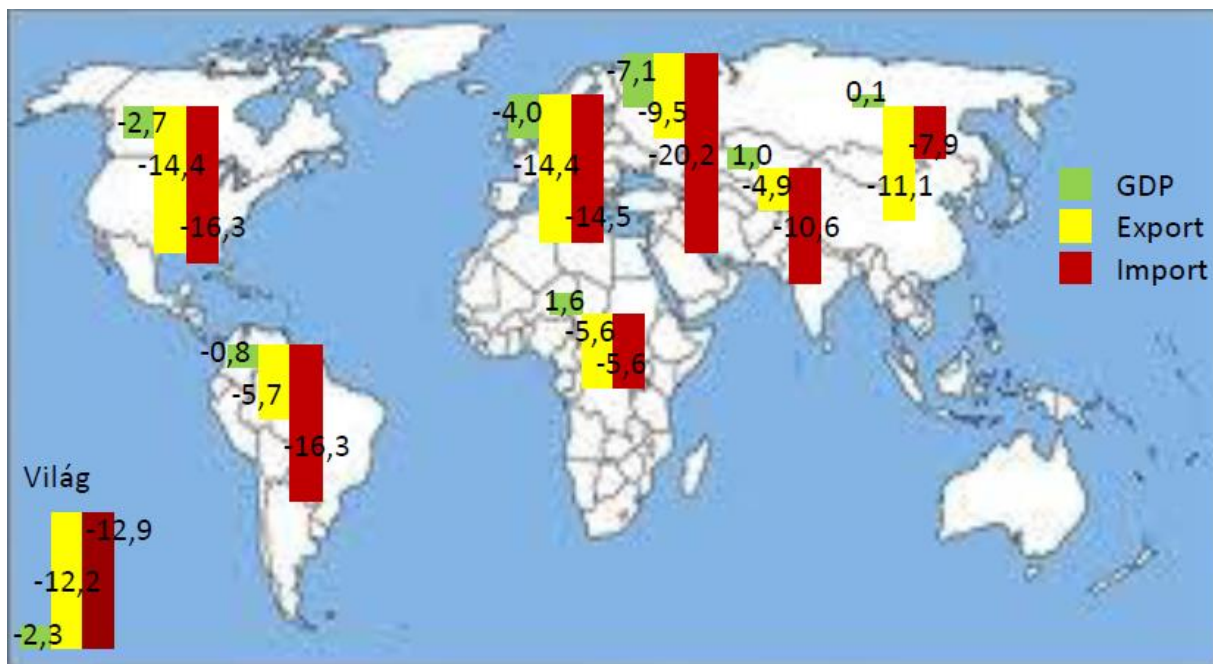
⁹ Milberg–Winkler [2010] empirikusan is alátámasztja ezt az összefüggést.

Korábbiakban már láthattuk, hogy a pénzügyi, majd gazdasági válság szinte a világ összes régióját, országát érintette. A szimmetrikusan jelentkező sokk azonban eltérő mértékben érintette az egyes országok kereskedelmét (lásd az 5. ábrát).

5. ábra

A GDP és az árukereskedelem alakulása 2009-ben

(Százalékos változás, volumen)

Forrás: WTO-adatok alapján saját szerkesztés.

A világpiacon az export értékének 2009. évi átlagos visszaesése 12,2 százalék, az importé 12,9 százalék volt.¹⁰ Az átlagnál nagyobb mértékű volt az export visszaesése Észak-Amerikában és Európában (14,4 százalék), míg a legkisebb visszaesést az olajexportáló régiók (Afrika, Dél- és Közép-Amerika stb.) tapasztalták. Ázsia és a Függtlen Államok Közössége (FÁK) esetében a visszaesés némileg nagyobb volt, de még mindig az átlag alatt alakult. Relatív kis mértékben csökkent az újonnan iparosodott országok (–5,9 százalék) exportteljesítménye is, pedig gazdaságuk erőteljesen exportorientált.

Importoldalán a helyzet éppen ellenkező. A legnagyobb visszaesést a főbb olaj- és más nyersanyagexportőrök esetében regisztrálták. A FÁK esetében a visszaesés 20, Dél- és Közép-Amerika esetében pedig 16,5 százalékos volt. Ez a visszaesés részben a 2009. évi alacsonyabb árakkal magyarázható. Erősen csökkent az import Észak-Amerikában (–16,3

¹⁰ A WTO Trade Statistics adatai alapján.

százalék), Európában (–14,5 százalék) és a Közel-Keleten (–10,6 százalék). Afrikában és Ázsiában ugyanakkor egyszámjegyű volt a visszaesés.

Milberg–Winkler [2010] szerint a válság kereskedelmi hatása alapvetően a következő tényezőtől függött:

- az exportprofilról (vagy a globális értékláncban betöltött szereptől);
- az értéklánc jellegétől (vevő- vagy termelővezérelt);
- az importkereslet és a helyettesítés nettó hatásától.

Kereskedelempolitikai reakciók

A 2. táblázat összefoglalja a válság nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatásait. Mint arról korábban már szó volt, a válság elsősorban a beruházási projektek és a tartós fogyasztási cikkek kereskedelmében érezte hatását. A (gyakran import tőkejavakból finanszírozott) beruházási projektek és a (a fogyasztási hitelekhez szorosan kapcsolódó) tartós fogyasztási cikkek (például: autó, luxuscikkek stb.) forgalma egyaránt érzékenyen reagál a hitelfeltételekben bekövetkező változásokra. A hitelfeltételek kedvezőtlen alakulása, valamint a megcsappanó fogyasztói bizalom következtében jelentősen csökkent az importkereslet.

2. táblázat

A válság nemzetközi kereskedelemre gyakorolt potenciális hatásai

	Export mennyisége	Import mennyisége
Hitelválság, bizalomvesztés	–	–
Hazai kereslet csökkenése	+	–
Pénzügyi és gazdasági „járvány”	Valószínűleg: –	
Lehetséges reakciók:		
– Leértékelés	+	–
– Nemzetközi pénzügyi támogatás	Valószínűleg: +	+
– „Koldulj a szomszédodtól”	+	–

Forrás: Saját szerkesztés.

Kedvezőtlen hatással volt az exportra és az importra a kereskedelem finanszírozási költségeinek a növekedése is (magasabb kamatok, növekvő exportbiztosíték stb.). A válsággal sújtott országban a hazai kereslet csökkenése miatt a hazai termelők igyekeztek megnövelni exportértékesítéseiket. *A válság által érintett országokba irányuló exportlehetőségek elvesztése, valamint a pénzügyi problémák potenciális begyűrűzése miatt harmadik országokban is lelassult a gazdasági növekedés.* Ez visszahatott a válsággal terhelt országokra is, hiszen a harmadik országok gazdasági növekedésének lassulásával csökkentek az exportértékesítési lehetőségek.

Mit tehettek ekkor az érintett országok? A lehetőségek köre meglehetősen szűk: választhattak a hazai valuta leértékelése, a nemzetközi pénzügyi támogatás, valamint a kereskedelempolitikai intézkedések közül. Mivel e cikk célja a nemzetközi kereskedelempolitikai válaszok áttekintése, a továbbiakban kizárólag erre koncentrálok.

A 2008–2009. évi globális gazdasági válság során sokan tartottak attól, hogy előtérbe kerülhetnek az 1930-as nagy gazdasági világválságot jellemző gazdasági körülmények, az autark kormányzati politika és az annak részét képező protekcionista kereskedelempolitika. E félelmet fejezte ki a G-20 állam- és kormányfői által 2008 novemberében kiadott nyilatkozat is:

„Elismerjük, hogy a pénzügyi bizonytalanság időszakában kiemelt jelentőségű a protekcionizmus elutasítása, valamint a befelé fordulás elkerülése. Erre tekintettel, az elkövetkező 12 hónapban tartózkodunk attól, hogy a beruházásokat vagy az áru- és szolgáltatáskereskedelmet, valamint az exportot korlátozó új intézkedéseket vezessünk be, vagy a WTO-val összhangban nem álló intézkedésekkel ösztönözzük az exportot.”(CNN, 2008)

Szerencsére az aggodalmak túlzottan bizonyultak, hiszen az 1930-as éveket jellemző általános (szinte minden termékre kiterjedő) protekcionista hullám elmaradt. *A válságnak* mégis számos *kereskedelempolitikai következménye* volt. A főbb tendenciák a következők.

- Megakadtak a nemzetközi kereskedelmi tárgyalások.
- A hagyományos protekcionizmus szintje nem emelkedett jelentős mértékben.
- Az adminisztratív protekcionizmus terjedése a hazai hitelezés (lend local), a hazai vállalatok támogatása, közbeszerzés, „vásárolj hazait” mozgalmak, külföldiek munkavállalásának korlátozása, külföldi működőtőke-beruházások korlátozásai, sztenderdek, adókedvezmények).

A multilaterális kereskedelmi tárgyalásokat, a WTO Doha-fordulóját illetően érdemes megemlíteni, hogy miközben nagy remények fűződtek hozzá, a tárgyalások *már a krízis kitörése előtt, attól függetlenül holtpontra jutottak.* (Bővebben lásd például: *Baldwin–Evenett*, 2011; *Elekes–Halmai*, 2008.) Tekintettel arra, hogy a tagállamok alapvetően azzal voltak elfoglalva, hogy lehetőleg WTO-konform módon ugyan, de valamilyen módon ösztönözzék exportjukat, és korlátozzák az importversenyt, nem meglepő, hogy *a krízis sem jelentett akkora erőt, hogy a tárgyalások kimozduljanak a holtpontról.* Sőt, az újonnan bevezetett intézkedések a WTO szabályozási rendszerének számos gyengeségére mutattak rá.

Amennyiben pontos képet szeretnénk kapni arról, hogy milyen kereskedelempolitikai intézkedéseket vezettek be az érintett országok a válság idején, nem elég a kereskedelempolitika leggyakrabban alkalmazott eszközeire koncentrálni. Voltak ugyan olyan országok (például: Ecuador, Oroszország, Ukrajna), amelyek megemelték egyes termékek (például: autó, elektronikai cikkek, vas és acél, gépek) vámjait, vagy importengedélyezési rendszert vezettek be (Argentína, India, Indonézia), *a protekcionizmus átlagos szintje mégsem emelkedett jelentős mértékben.*

Ez a szigorú WTO-szabályok mellett valószínűleg azzal magyarázható, hogy a globális értékláncok elterjedtsége miatt *a fejlett országok vállalatai* – amelyek többnyire az értékláncok vezető vállalatai – az inputok (és ezen keresztül a jövedelmezőség) miatt erősen függenek az importtól. Ezért e vállalatok – a korábbi válságok tapasztalataival ellentétben – *nem érdekeltek a protekcionizmus szintjének emelésében.*

A válság idején ezért *sokkal nagyobb szerephez jutottak az úgynevezett „koldulj a szomszédodtól” (beggar-thyneighbor) intézkedések.* Ezek közös jellemzője, hogy kereskedelemterelő hatással rendelkeznek. Olyan eszközökről van itt szó, mint például a különböző exportpromóciós intézkedések (például exportőröknek nyújtott adókedvezmények formájában), külföldi működőtőke-beruházások korlátozásai, állami mentőcsomagok (bail out), „vásárolj hazait” mozgalmak stb.

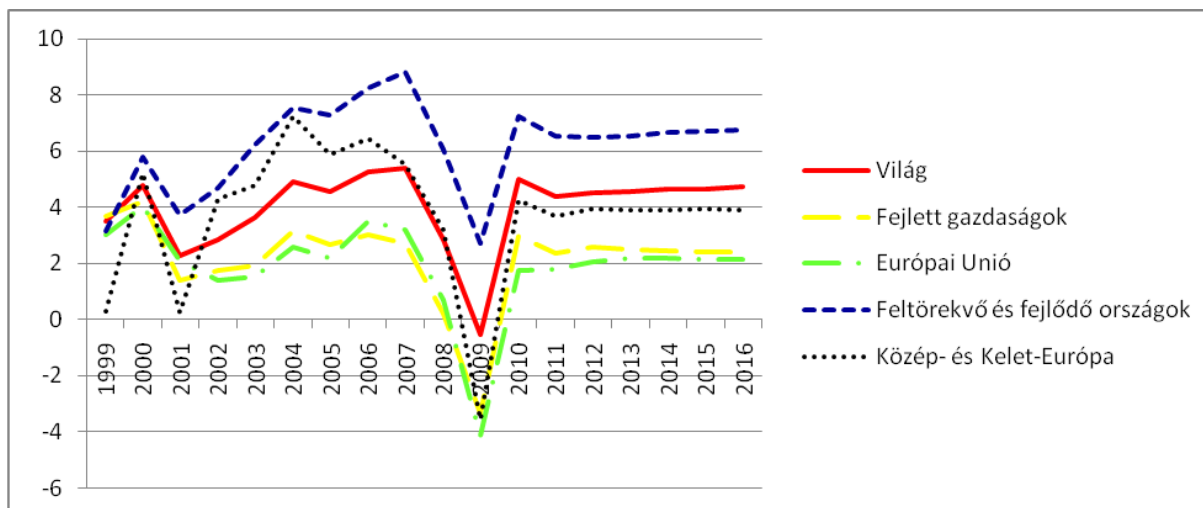
A válság idején bevezetett protekcionista eszközök elsődleges célpontja Kína volt. A 10 leginkább támadott ország között kizárólag fejlett országok (USA, Németország stb.) jelennek meg. (Bővebben lásd: *Evenett*, 2009.) Az érintett termékek körét illetően elmondható, hogy bár sokan hangoztatták, hogy a bevezetett új intézkedések célja a környezetvédelem, az innováció stb. támogatása, *Evenett* [2009] szerint *a diszkriminatív intézkedések zöme a hanyatló ágazatokra és a mezőgazdaságra koncentrált.* Azaz épp azokra a területekre, amelyek a multilaterális kereskedelmi tárgyalások, a WTO Doha fordulója terén is a legtöbb problémát okozzák.

Milyen szerepe lehet a nemzetközi kereskedelempolitikának a kilábalásban és a fellendülésben?

A világgazdasági kilábalás ütemét illetően meglehetősen nagy a bizonytalanság. Az IMF [2011] előrejelzései szerint a világ GDP-jének éves növekedési üteme 2011-től 5 százalék körül alakul (lásd a 6. ábrát).

6. ábra

Globális GDP-növekedés

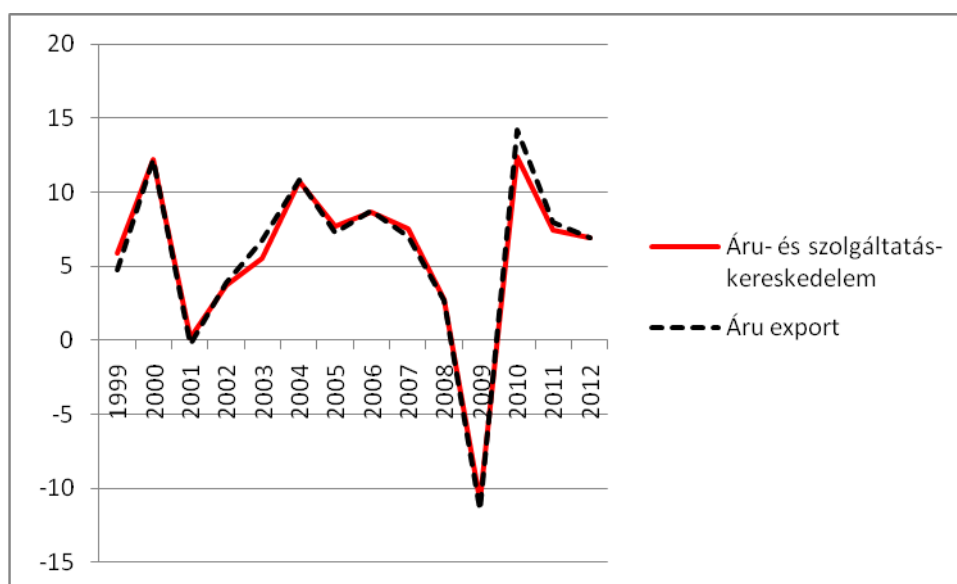
Megjegyzés: 2011-től előrejelzés.

Adatok forrása: IMF World Economic Outlook Database, 2011. április.

Egyértelműnek tűnik ugyanakkor a nemzetközi kereskedelem helyreállása, hiszen a világkereskedelem már 2010-ben is erős növekedést mutatott (lásd a 7. ábrát). Az IMF [2011] adatai szerint a világkereskedelem növekedése 2010-ben 12 százalék körül alakult, és a növekedés (ha alacsonyabb szinten is ugyan, de) várhatóan 2011-ben és 2012-ben is folytatódni fog. A növekedésnek elsősorban a 2009-ben bevezetett növekedésösztönző intézkedések eredményeként fellendülő aggregált kereslet, valamint a pénzügyi és tőkepaicokon jelentkező feszültségek (átmeneti) enyhülése adott lendületet. (Evenett, 2010).

7. ábra

Világkereskedelmi helyreállítás

Megjegyzés: 2011-től előrejelzés.

Adatok forrása: IMF World Economic Outlook Database, 2011. április.

Egyértelmű tehát, hogy a makrogazdasági és pénzügyi tényezők épp olyan fontos szerepet játszottak a világkereskedelem 2009. évi dármai visszaesésében, mint a 2010. évi helyreállításban. *A nemzetközi kereskedelem egyúttal jelentős szerepet tölthet be a válságból történő kilábalási folyamatban*, hiszen nagy a jelentősége a pénzügyi stabilitás fenntartásában és visszanyerésében. *A folyó fizetési mérleg egyensúlyzavarai kétségtelenül csökkenthetők*, vagy akár meg is szüntethetők kereskedelempolitikai intézkedésekkel (nemzetközi kereskedelmi és beruházási korlátozásokkal). A kereskedelempolitika azonban nemcsak a protekcionizmussal járulhat hozzá a világgazdasági egyensúly megteremtéséhez.

Globális egyensúlyzavarok

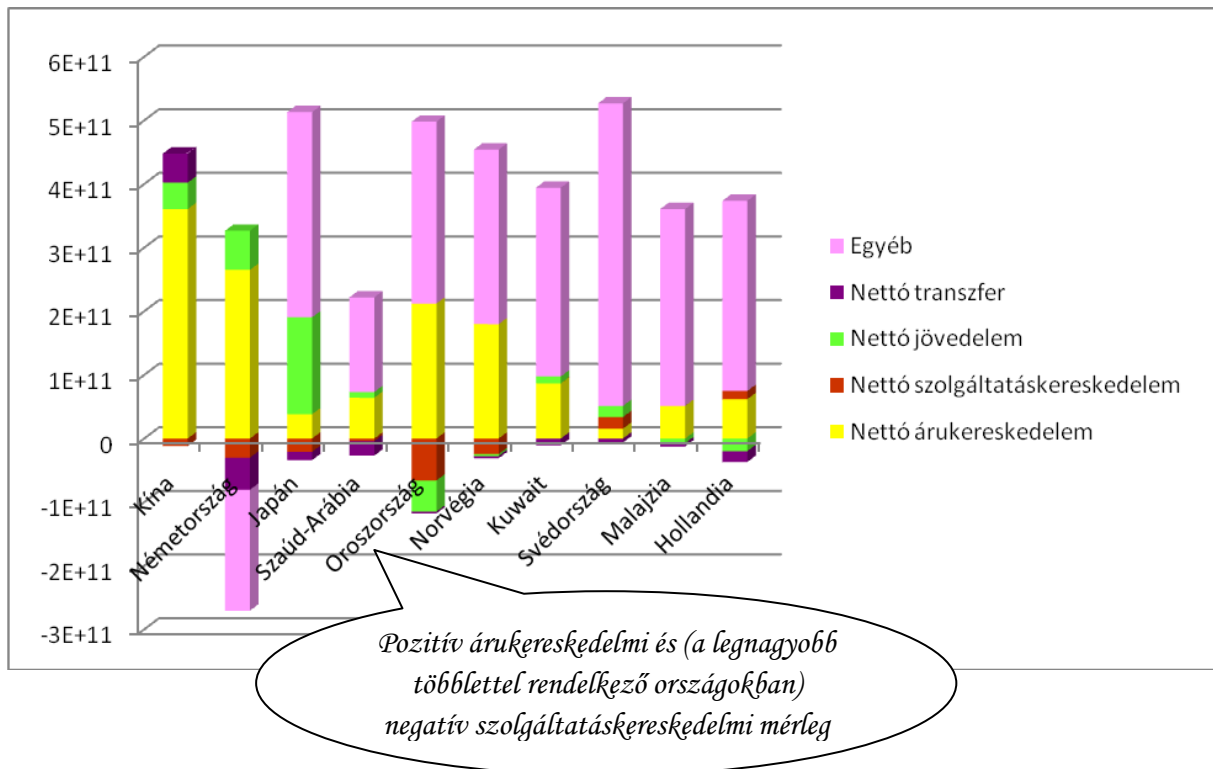
A pénzügyi válság kezdetekor több elemző (például: *Bernanke, 2009; Krugman, 2009a*) is úgy vélte, hogy a válság egyik kulcstényezője a globális folyó fizetésimérleg-zavar. Elméletük lényege a következő. *A feltörekvő piacok beruházásokat meghaladó megtakarításai* – amelyek folyó fizetésimérleg-többletként jelentkeznek – *kedvező hatással voltak a deficités országok pénzügyi helyzetére, jelentősen csökkentek a kamatok*. E megtakarítások következtében a főbb fejlett országokban jelentős mértékben emelkedett meg a hitelállomány és a kockázatvállalási hajlandóság.

Érdeemes tehát megvizsgálni a folyó fizetési mérlegeket. Amennyiben összehasonlítjuk a világ első tíz többlettel rendelkező és deficités országának mérlegeit, szembetűnik, hogy *a többlettel rendelkező országok pozitív áruforgalmi és (a legnagyobb többlettel rendelkező országokban) negatív szolgáltatáskereskedelmi mérleggel rendelkeznek* (lásd a 8. ábrát). Ezzel szemben *a deficités országok többségét pozitív szolgáltatáskereskedelmi és negatív áruforgalmi egyenleg jellemzi* (lásd a 9. ábrát).

8. ábra

Folyó fizetésimérleg-többlettel rendelkező országok

(Első tíz, 2008, folyó USD)

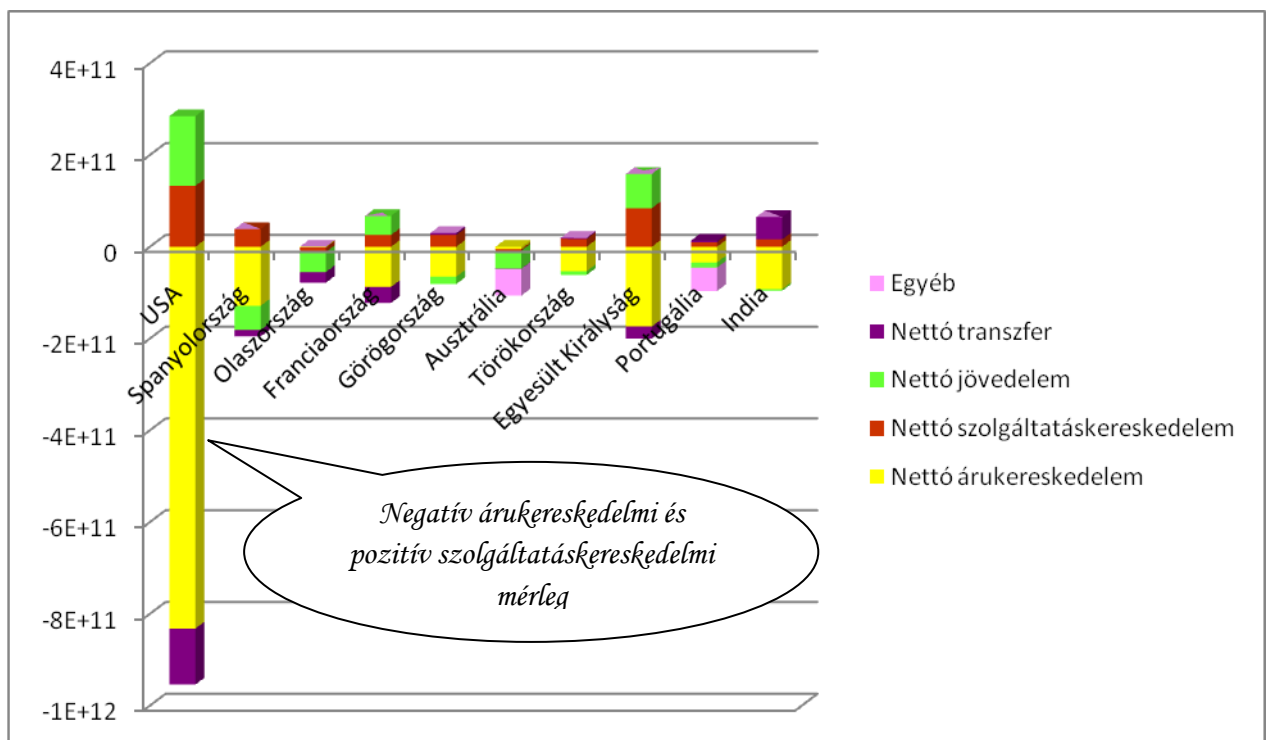

Forrás: Világbanki adatok alapján saját szerkesztés.

9. ábra

Folyó fizetésimérleg-hiánnyal rendelkező országok

(Első tíz, 2008)

Forrás: Világbanki adatok alapján saját szerkesztés.

Deardorff [2010] szerint a komparatív előny elmélete segíthet megérteni a kereskedelempolitika és a globális egyensúlyzavarok kapcsolatát. Munkájában rámutat, hogy az implicit és explicit támogatás kereskedelmi többlet és deficit felhalmozódását eredményezheti, ami kedvezőtlenül hathat az adott ország természetes komparatív előnyére is. A támogatások megszüntetése egyrészt növeli a jólétet, másrészt csökkenti az egyensúlyzavart.

Hagyományosabb, statikus szemléletben is sokat segíthet a komparatív előny elve a globális egyensúlyzavarok okainak feltárásában. Két ország között – két termékes modellt feltételezve – például jólétszökkentő kereskedelmi egyensúlyzavar keletkezhet, ha kereskedelmi protekcionizmusuk aszimmetriával jellemezhető (Deardorff, 2010). Amennyiben az egyik országnak a munkaintenzív termékek termelésében, a másiknak pedig a tőke- (vagy technológia-) intenzív termékek/szolgáltatások nyújtása terén mutatkozik komparatív előnye, aszimmetrikus a protekcionizmus, ha a szolgáltatások esetében mindkét országban erősebb az importkorlátozás, vagy az egyik országban mindkét terméknél magasabb szintű a protekcionizmus. Az aszimmetria kiküszöbölését célzó liberalizáció egyidejűleg csökkenti az egyensúlyzavart és növeli a jólétet.

Az árukereskedelmi liberalizáció hatását mutathatja, hogy míg az 1990-es évek közepén a szektor kb. a GDP 3 százalékával járult hozzá a globális egyensúlyzavarokhoz, addig a 2000-es évek vége felé már 6 százalékkal. A szolgáltatás-kereskedelem hozzájárulása ugyanakkor többé-kevésbé állandó maradt, a GDP 1,5 százaléka körül alakult (Evenett, 2010). (Igaz, a folyó fizetési mérleg nem tartalmazza az összes kereskedelmi szolgáltatást.) Az eltérő tendenciák arra is utalnak, hogy nő az eltérés az áru- és a szolgáltatás-kereskedelmi protekcionizmus szintje között. Ez már csak azért is fontos lehet, mert a legnagyobb áruforgalmi deficitet felhalmozó országok alapvetően a szolgáltatásszektorra szakosodtak.

Érdeemes megvizsgálni, hogy vajon van-e összefüggés a deficités és szuficites országok fizetési mérlegének a szerkezete, valamint a komparatív előnyök és a kereskedelmi korlátok között. Az átlagos vámszínvonalak összehasonlítása alapján (lásd a 3. táblázatot) úgy tűnik, hogy az áruforgalmat illetően a protekcionizmus szintje nagyjából azonos a többletes és deficités országokat illetően.

3. táblázat

Legnagyobb kedvezményes vámtétel (MFN) szerint átlagos alkalmazott vámtételek importmennyiséggel súlyozva (2008)

	MFN-vám	Mezőgazdaság	Nem mezőgazdasági termékek
Kína	4,3	10,3	4,0

Németország (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Japán	2,0	12,5	1,2
Kuwait	5,0	8,2	4,5
Oroszország	10,3	17,6	9,2
Norvégia	2,7	36,2	0,4
Svédország (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Malajzia	6,3	16,7	5,6
Hollandia (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Egyesült Államok	2,0	4,1	1,9
Spanyolország (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Olaszország (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Franciaország (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Görögország (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Ausztrália	5,5	2,9	5,6
Törökország	4,0	16,9	3,3
Egyesült Királyság (EU-27)	2,9	9,8	2,4
Portugália (EU-27)	2,9	9,8	2,4
India	6,0	13,7	5,8

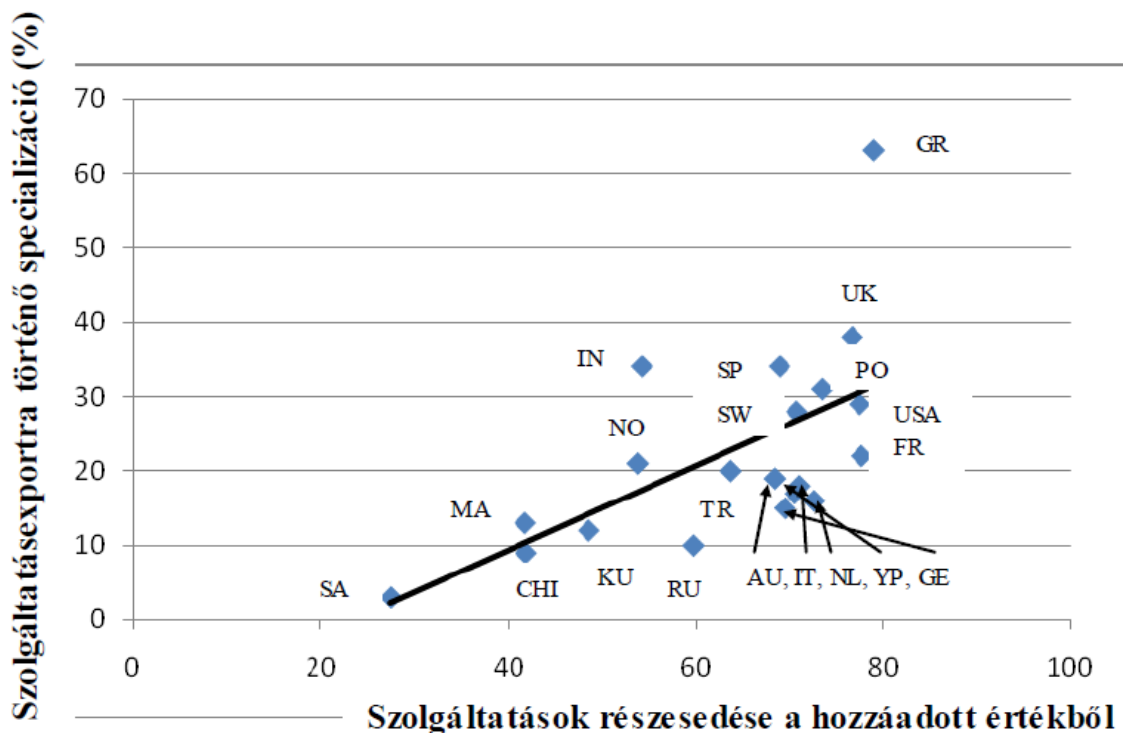
Megjegyzés: Kuwait esetében az adatok 2007-re vonatkoznak.

Forrás: WTO Tariff Profiles adatok alapján saját szerkesztés.

A WTO [2011] adatai alapján *a szolgáltatások tekintetében a szuficités országok importtal szembeni védelme ugyanakkor erősebbnek tűnik.* Tekintettel arra a tényre, hogy a deficites országok többnyire a szolgáltatásokra specializálódtak, a magasabb szintű szolgáltatáskereskedelmi protekciónizmus aránytalanul kedvezőtlenül érintheti őket. Valójában ez a megfigyelés általánosításra is lehetőséget ad: erősnek tűnik a kapcsolat az országok jövedelemszintje és a szolgáltatáskereskedelem korlátozása, valamint a szolgáltatások hozzáadott értékéből történő részesedése és a szolgáltatásexportra történő specializáció között (lásd a 10. ábrát).

10. ábra

A szolgáltatások hozzáadott értékéből történő részesedése és a szolgáltatásexportra történő specializáció közötti kapcsolat

Megjegyzés: Az elemzést a 10-10 legnagyobb fizetésimérleg-többséggel, illetve -hiánnyal rendelkező országra végeztem el. A Pearson-féle korrelációs együttható (r) értéke: 0,612132. Az elemzés alapján tehát érdemes pontosítani az előbbi megállapítást. A kapcsolat inkább közepes, mint erős, hiszen a szolgáltatások hozzáadott értékből történő részesedése a szolgáltatásexportra történő specializációt csak 37 százalékban (R^2) magyarázza. (A szolgáltatásexportra történő specializációt a szolgáltatásexport teljes exporton belüli arányával fejeztem ki.)

Forrás: Saját szerkesztés világbanki adatok [2008] alapján.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy a deficités gazdaságok zömében a portfólió és egyéb beruházási – de nem külföldi működő tőke – tételek járulnak leginkább hozzá a fizetési mérleg hiányához. A folyó fizetési mérleg hiánya ugyanakkor középtávon fenntarthatóbb, ha azt a hirtelen kivonás szempontjából kevésbé kockázatos külföldi működő tőke finanszírozza. A külföldi működő tőke (vagy a szolgáltatáskereskedelem 3. módja) ösztönzésének ezért mindenképpen a fenntarthatatlan egyensúlyzavarok kezelését célzó politikák részének kell lennie.

A folyó fizetési és a fizetési mérlegek szerkezetének eltérései, az áru- és szolgáltatáskereskedelmi protekcionizmus szintje közötti különbség, valamint a kereskedelmi specializáció mintái egyaránt arra utalnak, hogy *a világgazdaság kiegyensúlyozását célzó politikákban a nemzetközi kereskedelem további liberalizációja fontos szerepet tölthet be.*

Mit és hogyan kellene liberalizálni?

A WTO keretében zajló multilaterális kereskedelmi tárgyalások gyakorlatilag stagnálnak, aminek egyik fő oka az USA és Kína, valamint más feltörekvő piacok közötti nézeteltérés. Az USA az úgynevezett „nulláért nullát” (zero for zero) megközelítés híve. Az USA hajlandó ipari termék importjának közel felére nulla vámot meghatározni, ha ugyanezt a feltörekvő piacok is megteszik. Figyelembe véve a kiinduló vámszinteket, ez a lépés az USA részéről (ahol az ipari termékekre vonatkozó átlagos vámszínvonal egyébként is alacsony) lényegesen kisebb mértékű átlagos vámcsökkentést igényelne, mint a feltörekvő országok részéről. Nem véletlen, hogy e megközelítést Kína, India és Brazília egyaránt elutasította.

Az említett probléma nemcsak az Egyesült Államokat érinti, hanem gyakorlatilag szinte az összes fejlett országot, és minden más olyan országot, ahol alacsony az ipari termékek importjára vonatkozó átlagos vámszínvonal. Amennyiben ugyanis nem sikerül csökkenteni a vámok (országok közötti) szóródását, tartós (vám)aszimmetria alakulhat ki egyes országok (többek között a feltörekvő piacok) javára. Egy ilyen típusú megállapodás évtizedekre rögzíthetné a cserearányokat.

Kína exportja 2001 óta átlagosan 20 százalékkal nőtt. Kína, és általában a feltörekvő piacok jelentős mértékű egyoldalú vámcsökkentést hajtottak végre, és számos más, autonóm intézkedést vezettek be a kereskedelem ösztönzésére. Ipari termelésük és versenyképességük folyamatosan nő (még ha okozott is némi megtorpanást a gazdasági válság). Az ipari termékek kereskedelmében Kína az összes főbb piacon meghatározó szereplő. 2001 és 2009 között Kína részesedése a főbb importpiacokon megduplázódott, és a legfontosabb piacokon részesedése eléri a teljes világpiaci import egyötödét. (Japánban 35, az Európai Unióban 30, az Egyesült Államokban pedig 26 százalékos a részesedése.) (Bővebben lásd: *Mattao–Ng–Subramanian*, 2011.) További fontos információ, hogy Kína részesedése éppen a legerősebben védett szektorokban nőtt a legintenzívebben.¹¹

Ilyen körülmények között érthető, hogy a vámcsökkentés terén nem akarnak olyan messzire menni, mint azt az USA szeretné. Sőt, *pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a kereskedelmi partnerek sem szeretnék további liberalizációt végrehajtani*. Éppen ellenkezőleg: a Kínával folytatott kereskedelemben egyre gyakrabban alkalmaznak kvótákat a fejlett és fejlődő

¹¹ Kínát időközben azzal is megvádolták, hogy ezt a hatalmas exportsikert a renminbi aluértékelt árfolyamával érte el.

országok egyaránt. Amikor Kína eléri a piacgazdasági státust, ez az eszköz már nem alkalmazható tovább, sőt 2013-ban lejárnak azok az átmeneti termékspecifikus védőzáradékok is, amelyeket Kína WTO-csatlakozásakor vezettek be. E tény tovább fokozza a kínai versennyel kapcsolatos aggodalmakat. *Míg korábban a versenyszféra támogatásának a hiánya hátráltatta a tárgyalásokat, úgy tűnik, hogy most a Kína által dominált versenytől való félelem a fő ok, elsősorban a nem mezőgazdasági termékek területén.*

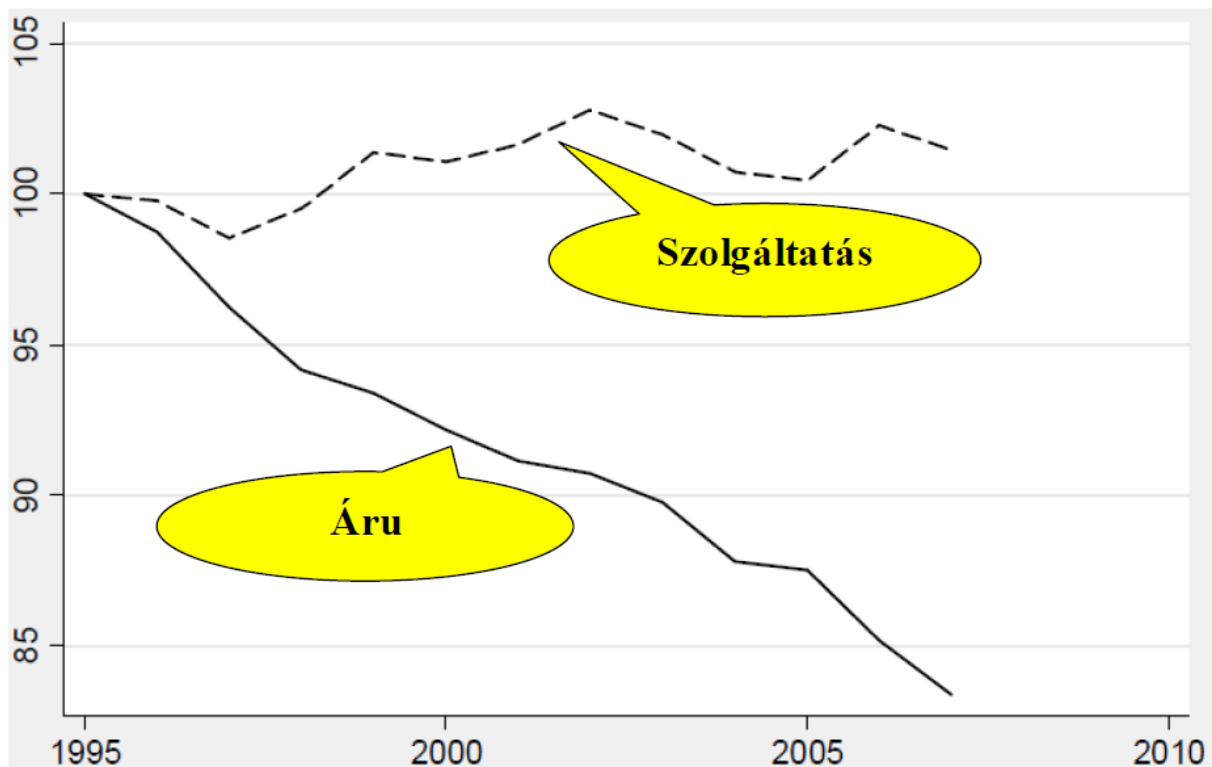
Az utóbbi évek magas élelmiszerárai miatt az agrárprotekciónizmusra nehezedő nyomás enyhült. Sőt, most inkább az exportkorlátozás okoz problémát, ám e témakör nem szerepel a Doha-forduló napirendjén. *A szolgáltatáskereskedelmi tárgyalások pedig nem kapnak elég figyelmet, ráadásul a többség szerint a kérdés túl bonyolult ahhoz, hogy e forduló keretében jelentős eredményeket lehessen elérni.*

Valójában a szolgáltatáskereskedelem sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. A magas jövedelmű deficités országok feldolgozó szektora csak igen kis mértékben képes az általános gazdasági feltételek (például: új munkahelyek teremtése) javítására, mivel a teljes hozzáadott értéknek csak kis része származik e szektorból. Az elmúlt három évtizedben ugyanis óriási mértékben megnövekedett a szolgáltató szektor gazdasági jelentősége: míg korábban a világgazdasági GDP 55 százaléka, ma már kb.70 százaléka származik e szektorból (*Evenett, 2010*). A szektor jelentősége egyéb tekintetben is megnőtt: szerepe a foglalkoztatásban, aránya a költségek között (lásd a *11. ábrát*), részesedése a külföldi működőtőke-befektetésből stb.

11. ábra

Aggregált áru- és szolgáltatáskereskedelmi költségindex, 1995–2007

(1995 = 100)

Forrás: Miroudot et al. [2010].

A 11. ábra jól szemlélteti az áru- és szolgáltatáskereskedelmi költségindexek alakulása közötti markáns különbséget. Addig, amíg az árukereskedelm költségei több mint 15 százalékkal csökkentek az 1995–2007 közötti időszakban, a szolgáltatáskereskedelem költségei többé-kevésbé változatlanok maradtak.

Tekintettel arra a tényre, hogy a szolgáltatás a GDP legjelentősebb tétele, a világgazdasági egyensúly helyreállítása elkerülhetetlen a szolgáltató szektorra irányuló lépések nélkül. A szolgáltatáskereskedelmi liberalizáció mellett szól a (főbb) deficitese országok korábban már bemutatott sajátos fizetésimérleg-szerkezete is. Mivel sok deficitese ország szolgáltatáskereskedelemre specializálódott, gazdaságuk kiegyensúlyozása szempontjából kedvezőtlen számukra, hogy abban a szektorban, amelyben komparatív előnnyel rendelkeznek, magasabb a protekcionizmus szintje. (Ugyanez persze elmondható az áruforgalomban megmaradt protekcionista intézkedéseket illetően is.) A világgazdaság kiegyensúlyozására irányuló kísérletek tehát nem nélkülözhetik az olyan politikákat, amelyek a szolgáltató szektor jelentős választék- és minőségi bővülését célozzák.

Nemzetközi kereskedelempolitika a válság után

A XXI. századra a nemzetközi kereskedelem sokkal több lett, mint egyszerű áruforgalom. A termelés bizonyos fázisainak külföldre telepítésével (a globális kínálati láncok megjelenésével) jelentőssé vált a különböző összetevők, alkatrészek kereskedelme, az üzleti

célú utazás, a szellemi tulajdon megosztása, de *olyan új területeket is felölel a nemzetközi kereskedelem, mint a telekommunikáció, a szolgáltatásKERESKEDELEM különböző formái, a közvetlen külföldi beruházások, valamint a vállalati kapcsolatok egyéb formái stb.* E területeken a WTO-szabályozás meglehetősen korlátozott, vagy teljesen hiányzik.

A problémákat a fejlett és feltörekvő országok egyre több, egyre mélyebb, egyre szélesebb területeket felölelő szabadkereskedelmi megállapodásokkal próbálták megoldani. Addig, amíg 1990-ben csak kb. 70 megállapodás volt érvényben, 2010-re már majdnem 300. A megállapodások fele szigorúan véve nem igazán regionális. A megállapodás 2/3-a fejlődő országok, 1/4-e fejlett és fejlődő országok, a maradék pedig fejlett országok között jött létre. (Bővebben lásd: WTO, 2011.)

Érdekes ugyanakkor, hogy *a preferenciális megállapodások számának ugrásszerű emelkedése nem járt együtt a preferenciális kereskedelem hasonlóan intenzív bővülésével.* Carpenter és Lendle [2010] a 20 legnagyobb importőr (a világ árukereskedelmének 90 százaléka 2008-ban) forgalmát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy kereskedelmüknek csak 16 százaléka volt preferenciális. Az áruk nagyobb része tehát továbbra is a legnagyobb kedvezményes bánásmód mellett kerül forgalomba. További érdekesség, hogy *a preferenciális megállapodások számának emelkedésével egyidejűleg csökken a tagok versenyelőnye,* hiszen egyre több versenytárs élvez hasonló elbánást. *Ez arra enged következtetni, hogy a vámokon túl más oka is lehet a preferenciális megállapodásoknak.*

A megállapodások egyre szélesebb területeket fednek le, egyre mélyebben. A WTO tanulmánya (WTO, 2011) megvizsgálta, hogy *mekkora az átfedés a WTO és a preferenciális megállapodások által lefedett területek között.* 100 megállapodás vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy tényleges átfedés csak az ipari és mezőgazdasági termékekre vonatkozó vámkedvezmények tekintetében van. A preferenciális megállapodások ugyanakkor egyre inkább kiterjednek olyan újabb területekre is (mint például a kereskedelem technikai korlátai, a szolgáltatások, a szellemi tulajdonjog védelme, vagy a kereskedelemmel kapcsolatos beruházási intézkedések), amelyekkel kapcsolatban a WTO keretében csak igen korlátozott az előrelépés. Ráadásul az újabb típusú megállapodások még tovább mennek, és olyan, a WTO által egyáltalán le nem fedett területeket is lefednek, mint a versenypolitika, a beruházás, a tőkemozgás, a környezetvédelem, a munkapiac stb.

A bonyolultabbá, összetettebbé váló nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok a nemzetközi kereskedelmi kooperáció új formáit igényelik. E változásokhoz a WTO nem igazán tudott alkalmazkodni. Erre a paradoxonra hívja fel a figyelmet Baldwin [2009]. Addig, amíg a

nemzetközi kereskedelem alapvető változáson ment keresztül a XXI. századra, *a multilaterális kereskedelempolitikai koordináció nem változott, megtartotta XX. századi jellegét*, annak számos problémájával együtt.

Fontos kérdés, hogy vajon sikerül-e beépíteni a megváltozott feltételekhez jobban alkalmazkodó bilaterális és regionális elemeket a multilaterális kooperáció rendszerébe? A XXI. századi nemzetközi kereskedelmi kooperáció alapvető reformokat tesz szükségessé. Bővíteni szükséges a mélyrehatóbban szabályozott területek körét (szolgáltatáskereskedelem, az emberek szabad áramlása, kormányzati beszerzés, versenypolitika stb.). Ezek a reformok elképzelhetetlennek tűnnek *a WTO-t jellemző „lehetetlen hármas”* (Baldwin, 2009) problémakörének feloldása nélkül. A konszenzus, az egységes kötelezettségvállalás, és a kötelezettségek kikényszeríthetőségének hármasa ugyanis mindenképpen megnehezíti, egyes esetekben ellehetetleníti az előrelépést.

A nemzetközi termelési hálózatok (production networks) elterjedésével egyre kevésbé elég pusztán a kereskedelempolitika összehangolása, szabályozása. A határokon átnyúló termelési hálózatok számos nemzeti politika összehangolását tehetik szükségessé. *A XXI. századi nemzetközi kereskedelmi megállapodásoknak már nem vámkedvezményekről kell szólniuk, hanem arról, hogy hogyan javíthatjuk a nemzetközi üzleti környezetet, hogyan egyszerűsíthetjük a nemzetközi üzleti kapcsolatokat.*

Záró gondolatok

A 2008–2009. évi válság sebessége és szinkronitása – különösen a nemzetközi kereskedelmet illetően – példa nélküli. *A globális kínálati láncok megváltoztatták a gazdasági sokk transzmissziós mechanizmusait.* Addig, amíg a korábbi válságok alapvetően makrogazdasági jellegűek voltak (a fő transzmissziós csatorna a csökkenő külföldi exportkereslet volt), ezúttal – a globális kínálati láncok révén – *mikrogazdasági mechanizmusok is életbe léptek.* A kedvezőtlen külső sokkok már nemcsak a késztermékek exportkeresletén keresztül éreztetik hatásukat, hanem a félkész termékek keresletének és kínálatának az ingadozása révén is. A termelési fázisok területi szétválása (azaz a globális kínálati láncok elterjedése) tehát nemcsak a hatékonyság javítását és a fejlődő országok iparosodását segítette, hanem – a kedvezőtlen külső gazdasági hatások tekintetében – egy új, minden eddiginél gyorsabb transzmissziós csatornát is megnyitott. Ez az új transzmissziós csatorna lehet az egyik legfontosabb oka a nemzetközi kereskedelem hirtelen, szinkronizált, a GDP visszaesését jelentős mértékben meghaladó összeomlásának. (Természetesen nem feledkezhetünk meg a számviteli

torzításokról sem, hiszen azok szerepe is jelentős lehet a nemzetközi kereskedelem GDP-t meghaladó visszaesésében.)

A világgazdasági helyreállítás ütemét illetően meglehetősen nagy a bizonytalanság, egyértelműnek tűnik ugyanakkor, hogy a nemzetközi kereskedelem gyorsan eléri a válság előtti szintjét. *A piacok visszarendeződése 2009 őszén megindult, bár a felépülés meglehetősen vegyes képet mutat a világ különböző részeit illetően.* A felépülés a feltörekvő piacokon a leglátványosabb. A növekedés elsősorban a különböző növekedésösztönző intézkedések eredményeként fellendülő aggregált kereslettel, valamint a pénzügyi és tőkepaicokon jelentkező feszültségek enyhülésével magyarázható.

A gazdasági válság hatásai szerteágazók.

- *A helyreállítás lassú, fokozatos, fennáll az elhúzódó válság lehetősége.* (Az amerikai gazdaság problémái, a japán földrengés, a magas infláció miatt a növekedésüket lassító feltörekvő piacok, majd az eurózóna gondjai következtében a legtöbb előrejelzés csökkentette az idei globális növekedési várakozásokat.)
- *Új globális szabályozásra van szükség mind a strukturális egyensúlyzavarok (megtakarítások-beruházások) kezelése, mind a pénzügyi szabályozás terén.* (A pénzügyi szektor megváltozott: drasztikusan lecsökkentek a tartalékok, korlátozott a likviditás, jobban kerülik a kockázatot, megnőtt a kockázatkerülő intézkedések jelentősége.)
- *Óriási problémát okoz a fejlett országok számára a növekvő költségvetési hiány és államadósság.*
- *A válság felhívta a figyelmet a világpiacon erőviszonyok átrendeződésére, elsősorban Kína (és a BRIC többi országa) növekvő világgazdasági szerepére.*
- *A válság felgyorsította az egész világra kiterjedő termelési szerkezet-átalakítást, ami hatással van a versenyképességre, és új termelési és értékesítési modellek alkalmazását igényeli.*

Nyilvánvalónak tűnik, hogy *a nemzetközi kereskedelem politikájának komoly szerepe lehet a kilábalásban*, segítheti a globális egyensúlyzavarok csökkentését, és általában a nemzetközi kereskedelem további növekedését. A kérdés az, hogy hogyan? A WTO keretében zajló multilaterális kereskedelmi tárgyalások gyakorlatilag stagnálnak. A 10 éve megkezdett tárgyalások során születtek ugyan eredmények, az azonban biztosnak tűnik, hogy a forduló az idén már nem zárulhat le. Előrelépés nincs, de senki sem hajlandó kimondani a forduló

kudarcát. *A WTO körül kialakult dilemmát azonban kezelni kell.* E tekintetben pillanatnyilag három lehetséges megoldás képzelhető el:

- a kudarc elismerése;
- a forduló felfüggesztése;
- a forduló lezárása, az eddig elért eredmények rögzítésével (minimum csomag).

A kudarc elismerése beláthatatlan következményekkel járhat a WTO jövőjét illetően. Többé-kevésbé ugyanezt jelenti a felfüggesztés is, csak némi időhúzással. A harmadik lehetőség tűnik a legvalószínűbbnek, ám az is meglehetősen bonyolult. *A WTO presztízsének megőrzése* érdekében első lépésként körvonalazódhat egy kisebb „fejlesztési” csomag, amely alapvetően a következő elemeket tartalmazhatja:

- a legkevésbé fejlett országok vám- és kvótamentes piacra jutása;
- mentesség (waiver), amely a preferenciális piacra jutást biztosít a legkevésbé fejlett országok szolgáltatáskereskedelme számára;
- a gyapotkereskedelemben jelentkező torzítások csökkentése a legkevésbé fejlett országok érdekében;
- a kereskedelem technikai korlátainak a csökkentése (trade facilitation);
- megállapodás a különleges és differenciált bánásmód monitoringrendszeréről;
- megállapodás egyes nem vámjellegű korlátozásokról (bővebben lásd: *Baldwin–Evenett, 2011*).

Az szinte biztosnak tűnik, hogy a forduló legfontosabb, legösszetettebb területei – ahol nélkülözhetetlen a különböző területek és érdekek kiegyensúlyozása – nem kerülnének bele ebbe a kisebb csomagba. Ahhoz, hogy e területeken (a kereskedelmi torzítások csökkentése és a piacra jutási feltételek javítása a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági termékek, valamint a szolgáltatások terén, illetve a szabályozási rendszer átalakítása) megállapodás jöhessen létre, valószínűleg *elkerülhetetlen* a tárgyalások menetének, módszerének a változtatása, *a WTO egész rendszerének a XXI. századhoz történő igazítása.*

E tekintetben az egyik legfontosabb kérdés *a WTO intézményi reformja*, a másik pedig az *újabb területek* (a regionális kereskedelmi megállapodások által már egyre gyakrabban lefedett újabb területek, mint például a kereskedelem, a beruházások és a szolgáltatások növekvő konvergenciája, valamint a kereskedelmi hatásokkal rendelkező nemzeti klímapolitikák korlátozása, vagy az exportkorlátozó intézkedések szabályozása) *integrálása.*

Alkalmazkodnia kell a megváltozott világgazdasági, kereskedelemszerkezeti viszonyokhoz a multilaterális kereskedelempolitikai koordinációnak is. A kevesebb résztvevőt és kevésbé összetett érdekviszonyokat felölelő regionális kereskedelmi megállapodások gyorsabban és hatékonyabban alkalmazkodtak a megváltozott feltételekhez. Az új típusú megállapodások a XXI. századi kereskedelem új elemeire (szolgáltatáskereskedelem, az emberek szabad áramlása, kormányzati beszerzés, beruházások stb.) is kiterjednek. E téren a multilaterális koordináció erősen lemaradt, pedig *az új típusú nemzetközi kereskedelem, a globális egyensúlyzavarok enyhítése és a fellendülés egyaránt megköveteli a XXI. századi multilaterális kereskedelempolitikai koordinációt.*

Irodalom

- Asmundson, I. – Dorsey, T. – Khachatryan, A. – Ioana Niculcea, I. – Saito, M.* [2011]: Trade and Trade Finance in the 2008-09 Financial Crisis. IMF Working Paper, Strategy Policy and Review Department, WP/11/16.
- Auboin, M.* [2011]: World Trade Organization Response to the Crisis: A Convening Power to Boost the Availability of Trade Finance.
<http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/TradeFinancech17.pdf>
- Auboin, M. – Meier-Ewert, M.* [2003]: Improving the Availability of Trade Finance during Financial Crises. Discussion Paper 2., World Trade Organization, Geneva.
- Baldwin, R.* [2006]: Globalisation: The great unbundling(s). Prepared for the Finnish Prime Minister's Office.
<http://appli8.hec.fr/map/files/globalisationthegreatunbundling%28s%29.pdf>
- Baldwin, R.* [2009]: The Great Trade Collapse: What Caused It and What Does It Mean? In *Richard Baldwin* (eds.): The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects. VoxEU.org.
- Baldwin, R.* [2010]: 21st Century Regionalism: Filling the gap between 21st century trade and 20th century trade rules. Geneva Graduate Institute, Working Paper 2010-31.
- Baldwin, R. – Evenett, S.* (ed.) [2011]: Next Steps: Getting Past the Doha Round Crisis. A VoxEU.org eBook, CEPR.
- Bernanke, B.* [2009]: Financial reform to address systemic risk. Speech at the Council on Foreign Relations, Washington, D.C., március 10.
- Borchert, I. – Mattoo, A.* [2009]: The crisis-resilience of services trade. World Bank, Policy Research Working Paper No. WPS 4917., április 28.

- Borio, C. – Disyatat, P. [2011]: Global imbalances and the financial crisis: Link or no link? BIS Working Papers 346., május.
- Bussière, M. – Pérez-Barreiro, E. – Straub, R. – Taglioni, D. [2010]: Protectionist Responses to the Crisis. Global Trends and Implications. European Central Bank.
- Carpenter, T. – Lendle, A. [2010]: How Preferential is World Trade? CTEI Working Paper 2010-32.
- Csaba L. [2010]: Gazdaságelmélet és gazdaságpolitika a válság után. *Köz-Gazdaság*, 5.évf., 2. sz. www.uni-corvinus.hu/közgazdaságtudományi/közgazdaság
- Deardorff, A. V. [2010]: A Trade Theorist's Take on Global Imbalance. In: *Evenett, S. J.* (ed.): The US-Sino Currency Dispute: New Insights from Economics, Politics and Law. Centre for Economic Policy Research, London, UK, A VoxEU.org Publication.
- EC [2009]: Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. In: *European Economy*, 7|2009.
- Elekes A. – Halmai P. [2008]: A WTO Doha-fordulója – (Rész)eredmények, tapasztalatok, kilátások. *Külgazdaság*, LII. Évf., 9–10. sz.
- Evenett, S. J. [2009]: The Unrelenting Pressure of Protectionism: The 3rd GTA Report. CEPR. <http://www.voxeu.org/reports/GTA3.pdf>
- CNN (2008): G-20 declaration on financial crisis. http://money.cnn.com/2008/11/15/news/international/g20_declaration/index.htm
- Evenett, S. J. (ed.) 2010: Managed Exports and the Recovery of World Trade: The 7th GTA report. A Focus on Latin America. CEPR. <http://www.globaltradealert.org/sites/default/files/GTA7.pdf>
- Feenstra, [1998]: Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy. In: *Journal of Economic Perspectives*, 12(4) :31-50.
- Fingerand, K. M. – Schuknecht, L. [1999]: Trade, Finance and Financial Curses. WTO Special Studies, Geneva.
- Freund, C. [2009]: The Trade Response to Global Downturns: Historical Evidence. World Bank Policy Research Working Paper 5015, Washington, D.C.
- Friedman, J. (ed.) [2008]: What Caused the Financial Crisis. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania.
- G20 [2008]: Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy. <http://www.iasplus.com/crunch/0811g20declaration.pdf>

- Gregory, Rob – Henn, Christian – McDonald, Brad – Saito, Mika* [2010]: Trade and the Crisis: Protect or Recover. IMF Staff Position Note, April 16, 2010, SPN/10/07.
- Grossman, G. M. – Rossi-Hansberg, E.* [2006]: Trading Tasks: A Simple Theory of Offshoring. NBER Working Papers 12721.
- Gyórfy D.* [2009]: Szép új világ Amerikában: az állam álmai és a válság valósága. *Pénzügyi Szemle*, 54 (2–3).
- Halmai, P. – Vásáry, V.* [2010]: Growth Crisis in the EU – Challenges and Prospects. *Intereconomics*, Volume 45., Number 5.
- IMF [2011]: World Economic Outlook (WEO). Tensions from the Two-Speed Recovery: Unemployment, Commodities, and Capital Flows. Április.
- Kashyap, A. – Stein, J.* [2004]: Cyclical Implications of the Basel II Capital Standards. Federal Reserve Bank of Chicago Economic Perspectives, 1st Quarter, 18–31.
- Krugman, P.* [2009a]: Revenge of the glut. *The New York Times*, március 1.
- Krugman, P.* [2009b]: The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. New York: W. W. Norton.
- Krugman, P. – Venables, A. J.* [1995]: The Seamless World: A Spatial Model of International Specialization. CEPR Discussion Papers 1230.
- Magas I.* (szerk.) [2009]: Világ gazdasági válság 2008–2009. Diagnózisok és kezelések. Aula Kiadó, Budapest.
- Mattao, A. – Ng, F. – Subramanian, A.* [2011]: The Elephant in the „Green Room”: China and the Doha Round. Policy Brief, Number PB11-03, Peterson Institute for International Economics.
- Milberg, W. – Winkler, D.* [2010]: Trade Crisis and Recovery. Restructuring of Global Value Chains. World Bank Policy Research Working Paper, WPS5294.
- Miroudot, S. – Sauvage, J. – Shepherd, B.* [2010]: Measuring the Cost of International Trade in Services. http://gem.sciences-po.fr/content/publications/pdf/Miroudot_Sauvage_Shepherd_costofservices04102010.pdf
- Repullo, R. – Suarez, J.* [2008]: The procyclical effects of Basel II. <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/1398>
- Stiglitz, J. E.* [2010]: Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy. W. W. Norton & Company, Inc., New York.

United Nations [2010]: International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities. UNCTAD/DITC/TAB/2010/2

United Nations [2009]: Global economic crisis: implications for trade and development. TD/B/C.I/CRP.1

World Trade Organization [2011]: World Trade Report 2011: From Co-existence to Coherence.

World Economic Crisis – Trade and Trade Policy Responses

ANDREA ELEKES

Collapse of the world trade was one of the most important features of the crisis of 2008-2009. In case of a more serious financial crisis, set-back of the world trade seems to be evident due to the declining world output. This time however, the set-back was sudden and synchronised (affecting almost all countries of the world). Even the level of the set-back is without precedent, as global GDP reduced at a much smaller rate. Based on the above mentioned facts, the article aims to answer the following questions. What may be the causes of the sudden and synchronised collapse of the world trade? How the world trade and international trade policy reacted to the crisis? What kind of role the international trade and trade policy may have in reconstruction?